

1
2018
(155)

НАД БУТОМ І НАРВОЮ

Cena 6,00 zł
(VAT=5%)

PL ISSN 1230-2759 Nr indeksu 367214

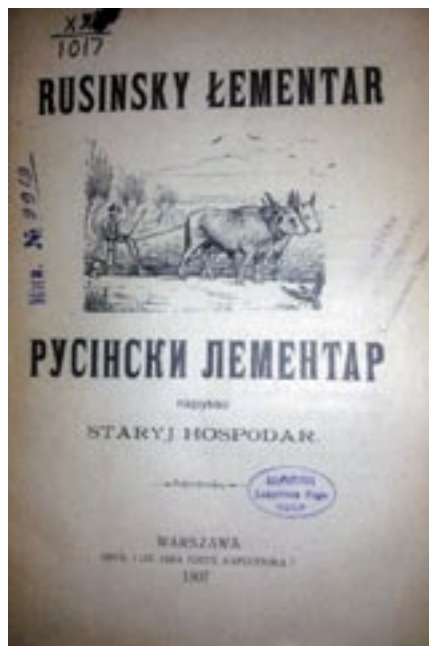
Хто ж все-таки є автором «Русінського лементара»?

Розмова про створення букваря польською говіркою вперше почалася в 1861 році, коли у варшавській «Gazecie Polskiej» (№ 131) з'явився заклик власника маєтків Лунин і Парохонськ, Пінського повіту, князя Едвіна Друцького-Любецького (1828-1901) створити буквар для дітей поліщуків, і для цього він виділив 100 рублів сріблом на премію.

Прихильники «руського мира» на Поліссі не захотіли віддавати ініціативу в польсько-російській культурній війні за душі поліщуків. Незабаром Мінська дирекція народних училищ, яку тоді очолював пінчук Микола Акоронко (1838-1908), оголосила конкурс на створення підручників для початкової школи польською говіркою. Але часи швидко змінювалися, і російська влада невдовзі взяла незворотний курс на русифікацію місцевого населення. Тому в рукопису зберігся лише один підручник – «Граматика», написана в 1875 році православним священиком Платоном Тіхановичем (1838-1922), говіркою села Лунин Пінського повіту, яка значно відрізняється від традиційних польських говірок. Отець Платон, як і Микола Акоронко, був членом Пінського історико-культурного гуртка, який складався в основному з православних священиків і боровся проти польського культурного впливу.

Новий інтерес до польської ідеї з'явився через 30 років: після видання 17 (30) жовтня 1905 р. царського маніфесту, в якому проголошувалася свобода слова і совісті. Тоді національні меншини Російської імперії отримали можливість видавати книги і періодичні видання своїми рідними мовами.

Так, в 1907 році був опублікований «Rusinsky lementar. Русінски лементар» (*napysau Staryj Hospodar*) – буквар для дітей поліщуків, при чому говіркою північної Пін-

щини (північнозагородською говіркою, за класифікацією відомого білоруського діалектолога Федора Климчука).

У цьому букварі при вивченні літер використовується латинка і паралельно кирилиця, при чому остання наближена до абетки української мови, але повністю з нею не збігається. Однак натиск все-таки зроблений на латинський алфавіт, хоча передмову написано кирилицею, адже невеликі оповідання для навчання читання дані виключно латинкою.

До останнього часу вважалося, що зберігся лише один примірник «Русінського лементара» (без зазначення місця видання) у бібліотеці Академії наук Литви (Вільнюс), який в 1961 році виявив білоруський мовознавець Іван Крамко. Така рідкість цього видання означає, що, дуже ймовірно, його наклад був конфіскований поліцією, і книга не отримала широкого поширення.

Нещодавно на одному українському сайті з'явилося повідомлення про ще один примірник «Русінського лементара», що зберігається в українському відділі Слов'ян-

ського фонду Бібліотеки Російської академії наук (Санкт-Петербург). Не дуже вірилося в це повідомлення, оскільки на сайті повідомлялося також про існування ще двох інших польських букварів:

1. „Elementarz w narzeczcu Pole-szuków” (Пінськ, 1906);
2. „Rusinski lementar” (Пінськ, 1907).

В існування двох останніх міфічних букварів просто неможливо повірити.

У петербурзькій академічній бібліотеці ми своїми очима побачили примірник: *Rusinsky lementar. Русінски лементар / napysau Staryj Hospodar. – Warszawa: Druk. i lit. Jana Cotty, Kapucynska 7, 1907.* Схоже, що книжка видавалася двома партіями у Варшаві. Петербурзький примірник практично не відрізняється від вільнюського: додано тільки ще передмову латинським шрифтом. Таким чином, проблема місця видання букваря вирішилася.

Після видання «Русінського лементара» про нього згадали тільки в середині 20-х років, коли група польських інтелектуалів, що групувалися навколо редакцій пінських газет „Nasza ziemia” і „Gazeta Poleska”, а також близьких до білоруського та польського державного діяча Романа Скірмунта, почала публікувати на шпальтах цих газет тексти пінською говіркою, згадавши про польську ідею. Наступний раз згадали про «Русінски лементар» через 60 років, в часи перебування, коли мінський аспірант-мовознавець Микола Шелягович почав пропагувати на Поліссі ятвязьку (поліську) ідею.

Досі остаточно не були вирішені наступні дві проблеми:

- 1) визначення джерел фінансування «Русінського лементара»;
- 2) авторства даного видання.

У даній статті спробуємо відповісти на ці дві поставлені проблеми.

Констанція Скірмунт

Першим напрошується на автора «Русінського лементара», який ховався за псевдонімом «Старий господар», дуже заможний поріченський поміщик-підприємець Роман Скірмунт (1868-1939) – «господар-газда» Пінського Полісся. Православний священник Дмитро Павський писав: «В маєтку Поріччя поміщиком Скірмунтом відкрита школа, яка заповнюється дітьми виключно православних робітників місцевої суконної фабрики. Навчання в школі ведеться російською і польською мовами». Висунемо версію, що викладання там велося русинською (польською говіркою) і польською мовами. Білоруський діяч, редактор газети «Наша Ніва» Олександр Власов (1874-1941) вважав, що буквар написав Роман Скірмунт: «Славилися це місто [Пінськ. – О.І.] болотом, в'язким і глибоким на вулицях. І пінчуками, плем'ям оригінальним, білоруси його вважають своїм, українці своїм. За говіркою вони близькі до українців. Роман Скірмунт написав їх граматику».

Відомий польський державний діяч, пінський поміщик Єжи Осмоловський (1872-1952) писав у своїх спогадах, що «в період відносної свободи в царській Росії від 1905 року до революції 1917 року багатою родиною Скірмунтів велася культурно-просвітницька діяльність, яка

пропагувала етнічну відособленість місцевого населення від росіян і розвиток місцевої говірки. У цій діяльності, якою керувала відома в польській і литовській літературі Констанція Скірмунт, значну особисту участь в написанні брошур і оповідань для народу і виданні букваря прийняв Роман Скірмунт».

Білоруський письменник і діяч Сергій Хмара (справжнє прізвище Сергій Синяк, 1905-1992), який наприкінці 20-х – на початку 30-х років працював в Пінську, пізніше писав: «Характерно, що справа створення з поліщуків окремого „польського племені” за зразком „górali tatrzańskich” не нова. Виявляється, що подібні спроби відбувалися трохи і раніше. Перед мною „Лементар” для поліщуків, виданий ще в 1907 році. Вступ надруковано, як і весь лементар, латинкою і українською абеткою на діалекті Північної Пінщини. (...) Цей лементар колись поширювали ксьондзи й пани по селах Пінщини. Явище природне, бо лементар виданий коштом поміщиці Констанції Скірмунт». Через вісім років він уже писав трохи інакше: «Місцеві польські поміщики, як Скірмунт і інші, видають таємно за кордоном 1907 року так званий „Русинський Лементар”, написаний Юзефою Куженецькою з Пінська, польською націоналісткою». Тут Сергій Хмара не має рації: Констанція Скірмунт не могла фінансувати видання книжки, оскільки вона тоді відчувала значні матері-

альні труднощі, продавши один з будинків своєї пінської садиби, а частину палацу «Мур» здавала в оренду. «А оскільки на той час видати книгу могла тільки дуже багата людина, то буквар народною мовою характеризує його, автора, як людину прогресивну і передову». Очевидно, що фінансувати таке видання міг тільки успішний підприємець, патріот Полісся і ліберал Роман Скірмунт, який цікавився національними проблемами, двоюрідний брат Констанції та її однодумець-крайовець.

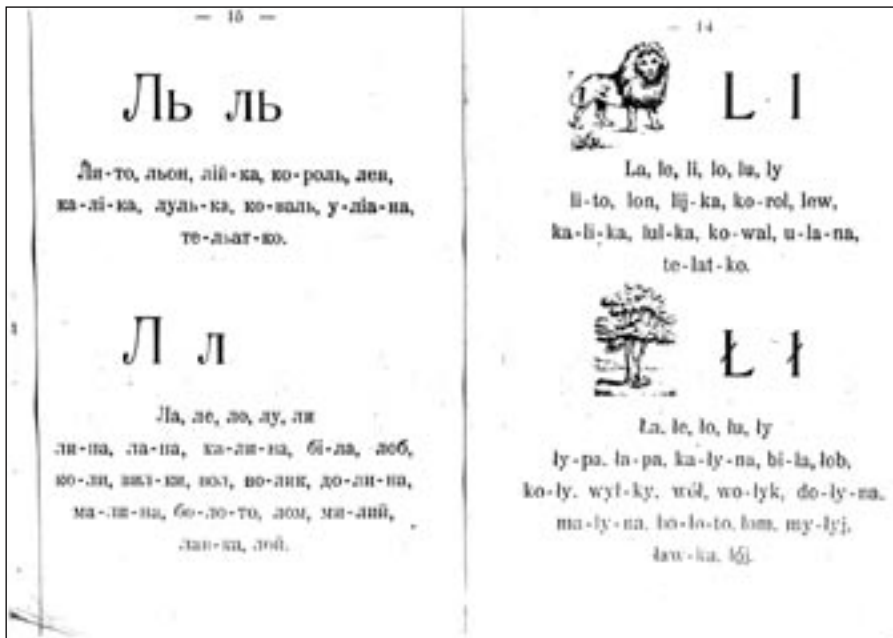
Можна припустити, що над букварем працювали три подруги: Констанція Скірмунт, Жозефіна Куженецька і Марія Горнич, які відкривали тоді таємні польські школи в Пінську. Автор статті став схилитися до останньої версії Сергія Хмари, що головну роль в написанні «Русінського лементара» зіграла Юзефа Куженецька. Можна припустити також, що Констанція Скірмунт робила нескладні малюнки до «Русінського лементара» і була головним ідеологом видання. Цікаво, передмова до букваря, що розкриває ідеологію його авторів, співпадає з світоглядом самої Констанції Скірмунт:

«Предмова

На том лементарі повинні учитися читати всі Полешуки, бо їх мова кришку інша як Українська або Білоруска, так в своїй мові повинні науперш научитися читати, писати, рахувати і Бога хвалити.

Поліські русини на пінській вулиці. Фотографія орієнтовно 1916 р.

Сторінки «Лементаря» з буквою «Л – L»

Етий лементар писан двоякими знаками, то єст литерами: на етой стороны литери латински, а на тамтой російски. Латинскими литерами пишуть всі народи на світі: французи, англики, поляки, німци, американци і інши – російскими только росіяни, то єсть москалі, і булгари. Хто знає латински литери, тому легче і заграничної мови научитися.

Так ви брати Полешуки вибирайте сами яки литери вам ліпш сподобаются і тими учитесь читати і писати.

Помагай Боже!»

Литовська і польська патріотка Констанція Скірмунт цікавилася також життям бідних поліщуків, які перебували на такому низькому рівні національної самосвідомості, що називали себе «тутейшими». Письменниця й історик захищала поняття «тутейшості» від насмішок польських націоналістів (національних демократів): «„Тутейшість – це зв'язок з рідною землею, це патріотизм”. У певному сенсі „тутейшість” була крайовістю широких мас населення». У газетних статтях вона закликала українців і білорусів використовувати у своїх підручниках латинський алфавіт, щоб відірватися від впливу російської культури для зміцнення своєї національної самосвідомості.

Остаточну крапку в проблемі авторства «Русінського лементара», на наш погляд, ставить наступна замітка в газеті «Жаночкая Справа» (1931, № 2), яку видавало Об'єднання білоруських жінок імені Алоїзи Пашкевич (Цьотки), ідеологічно і організаційно пов'язане з Центросоюзом, який очолював видатний білоруський діяч Антон Луцкевич (1884-1942):

«Гр-ці Констанції Скірмунт. Пінськ. Листа Вашого отримали. Вам не подобається, що ми «Жаночкую Справу» друкуємо гражданкою і що цим „сполучаєм себе з Азією – Більшовією”. Хочете переконати нас, що на сході чекає нас загибель, а в Західній Європі – здійснення наших народних ідеалів. На „Схід” ми не дивимось, але і на „Заході” добра не бачимо і покладаємо надію тільки і виключно на свої власні сили. Чужинці ні зі Сходу, ні з Заходу нам не допоможуть! Не розуміємо тільки, чому так Вас турбує „гражданка”?»

Гражданка – це ж наша одвічна азбука – нею писалися колись, у столітті нашого розквіту, закони і державні акти – гражданкою ж написані й наші духовні книги і молитви. Латинка прийшла до нас набагато пізніше і нічого доброго до сих пір вона нам не дала.

А чи великий успіх мав Ваш, шановна Громадянка, так зв. „Поліщукський буквар”, написаний латинкою? Чи багато закладено бі-

лоруських шкіл хоча латинкою? Ні, ми бачимо, що латинка пропонується не для відірвання нас від Сходу, але скоріше заради тільки асимілювання нашого народу і заради цього вона досі не знаходить серед білорусів прихильників. Хіба Вам відомо, що клерикальна „Беларуская Крыніца” видається один раз латинкою, а один раз гражданкою. Взагалі, поки ми не переконаємося, що латинка нам підсувається щиро без потайних цілей, доти ми її не прийнемо».

Ця замітка не підписана. Тому виникає проблема визначення авторства вищенаведеної замітки. Серед основних авторів цієї газети бачимо Надію Шнаркевич (редактор газети), Софію Луцкевич, Антоніну Островську, Людвіку Сивицьку-Войтик (Зоська Верес), які були дружинами найвизначніших діячів Центросоюзу. Висунемо гіпотезу, що авторами замітки були вчителька Віленської білоруської гімназії Антоніна Островська (псевдонім «Цётка Тоня») і її чоловік, директор Віленської білоруської гімназії Радослав Островський (1887-1976), який в Пінську в 1921-1923 роках працював у Польсько-американському комітеті допомоги дітям. Напевно, подружжя Островських були знайомі з Констанцією і Романом Скірмунтами і дізналися від них історію створення «Русінського лементара».

На авторство Констанції Скірмунт, на наш погляд, вказує і псевдонім «Старий господар», яка спеціально вибрала чоловічий псевдонім, щоб його тоді не розкрили, або думали на Романа Скірмунта. Але з іншого боку, вона хотіла, щоб в майбутньому її псевдонім був розкритий, проте розуміла, що майбутні дослідники будуть болісно вибирати автора «Русінського лементара»: між Констанцією Скірмунт і Юзефою Куженецькою. У скірмунтівському пінському палаці – «Мурі» було дві господині: Констанція Скірмунт (1851-1934) і Юзефа Куженецька (1853-1915), при чому старша Констанція була старою господинею.

Олександр ІЛЬІН

Ілюстрації надані автором статті